

K. Kolinchuk

THE ABUSE OF CIVIL RIGHT THE FREEDOM OF CONTRACT

This article is devoted researching of the freedom of contract in civil law as a civil right, a possibility of abusing this right and the result of civil right abuse.

Keywords: civil right abuse, freedom of contract in civil law.

Матеріал надійшов 29.08.2012

УДК 347.921.6 (477)

Ханик-Посполітак Р. Ю.

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР»

Стаття присвячена дослідженню питання доступності правосуддя в Україні з огляду на прийняті законодавчі акти, зокрема Закон України «Про судовий збір», який мав би забезпечувати його подальшу реалізацію в цивільному процесі.

Ключові слова: доступність, правосуддя, державне мито, судовий збір.

Одним із важливих принципів будь-якої демократичної та правової держави є принцип доступу до правосуддя¹. Цей принцип закріплено у багатьох міжнародних документах, зокрема у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] та Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя [2]. Україна як держава, котра приєдналася до багатьох з цих міжнародних документів і в ст. 1 Конституції проголосила себе демократичною і правовою державою, взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови для реалізації цього принципу [3].

Як відомо, активне вивчення проблеми доступності правосуддя розпочалося в межах всесвітнього руху «Доступ до правосуддя», який виник у Європі у 60-х рр. ХХ ст. з метою зробити захист прав найбільш ефективним. Вона послідовно розглядалася вченими-процесуалістами у трьох основних напрямках, які, за визначенням засновників руху М. Капелетті та Б. Гарта, дістали назву «хвилі». В межах руху «Доступ до правосуддя» недоступність правосуддя пов'язували, по-перше, з перешкодами

матеріального характеру, які не дають можливості бідним верствам населення звернутися за захистом своїх прав (високі судові витрати, неможливість звернення за допомогою до адвоката тощо). По-друге, з відсутністю спеціальних процедур, які б давали можливість ефективно захищати права та інтереси не окремої особи, а певної групи, колективу. По-третє, зі складністю, дорожнечою та дуже повільним розглядом справ, необхідністю введення спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ [4, с. 7].

Принципу доступності правосуддя протягом останнього часу було присвячено низку праць (Ю. В. Білоусов, В. В. Лебедев, І. Є. Марочкін, О. М. Овчаренко та інші [5]). Саме з питання доступності правосуддя в цивільному процесі захистила кандидатську дисертація Н. Ю. Сакара на тему «Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» [6].

Доступність правосуддя є однією з передумов утвердження судової гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини [7, с. 6] та розглядається вченими-процесуалістами як принцип цивільного процесуального права [8].

¹ Варто зазначити, що в науковій літературі доступ до правосуддя і доступність правосуддя розглядають як тотожні поняття.

На думку Н. Ю. Сакари, сьогодні доступність правосуддя слід розуміти в широкому сенсі. Це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої заінтересованої особи до суду. Реалізація цього принципу повинна забезпечуватися певними організаційними, правовими та економічними умовами [9, с. 106, 108].

Так, до організаційних Н. Ю. Сакара відносить умови, що забезпечують доступність правосуддя, а саме: територіальне наближення суду до населення; інформованість громадськості про місце знаходження та компетенцію суду, а також про порядок звернення до суду або ж захисту своїх інтересів у судовому розгляді; наявність достатньої кількості суддів, для яких створені належні робочі умови та інші. До правових умов доступності правосуддя: незалежність та безсторонність суддів, яка забезпечується додержанням принципів здійснення правосуддя тільки судом і на засадах рівності громадян перед законом і судом; незалежності суддів і підкорення їх тільки законам тощо. Економічні умови доступності правосуддя, на її думку, передбачають розумні судові витрати і створення процесуального механізму для надання відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судових витрат; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах незаможним особам; існування системи контролю за розміром гонорарів адвокатів й експертів [9, с. 108].

Отже, однією з умов доступу до правосуддя є матеріальні чинники, які мають дві основні складові: це витрати при зверненні до суду та витрати на отримання правової допомоги. Саме на першу складову – витрати при зверненні до суду – звернемо свою увагу.

Сплати судових витрат є однією з перешкод, яка може ускладнювати доступ до правосуддя або робити його зовсім недоступним. На цю проблему звертали увагу Комітет міністрів Ради Європи, який розробив рекомендацію № R (93)1 від 8 січня 1993 року про ефективний доступ до закону та правосуддя для найбільших прошарків населення, та Європейський суд з прав людини [10]. У Додатку до рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, прийнятої Комітетом міністрів 14 травня 1981 року, у розділі D «Судові витрати» закріплюються такі принципи: прийняття справи до судового провадження не повинне обумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні щодо цієї справи; коли судові витрати є явною перешко-

дою для доступу до правосуддя, то їх слід, якщо це можливо, скоротити або анулювати [11].

Як відомо, при зверненні до загального (цивільного) суду згідно зі ст. 79 Цивільного процесуального кодексу України [12] слід сплатити судовий збір. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюється законом.

Донедавна це питання вирішувалося в Декреті Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про державне мито» 1993 р. [13] та Постанові КМУ «Про Порядок оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ» від 21 грудня 2005 р. № 1258 [14]. Тобто при зверненні до суду слід було сплатити два збори.

Декрет КМУ «Про державне мито» оцінювався позитивно, оскільки сума державного мита мала прив'язку до суми позову та неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Така ситуація була достатньо зручною з погляду обрахунку як з боку фізичних та юридичних осіб, які зверталися до суду, так і з боку суду. Крім того, суми, які слід було сплатити, на нашу думку, були незначними.

Хоча необхідність прийняття Постанови КМУ «Про Порядок оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ» вчені оцінювали по-різному [15, с. 69], проте розміри витрат, які сплачувала особа при зверненні до суду, також не можна вважати такими, що перешкождали доступності правосуддя.

Отже, незважаючи на те, що особі при зверненні до суду слід було сплатити два збори, зазначені вище нормативно-правові акти не можна було вважати істотною перешкодою в доступі до правосуддя, зокрема в цивільному процесі.

З 1 листопада 2011 року набрав чинності Закон України «Про судовий збір» (далі – Закон) [16], який багато в чому змінив ситуацію в судовій сфері країни. Тепер при зверненні до суду платиться лише судовий збір, яким замінено державне мито і так зване ІТЗ (інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи).

За словами депутатів Верховної Ради України, вони приймали цей Закон, насамперед керуючись бажанням покращити матеріальний стан судів, де подеколи не вистачало коштів навіть на відправку листів та іншої кореспонденції [17]. Тобто кошти судового збору повинні спрямовуватися на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки та інше.

Відповідно до цього Закону, змінюється порядок обрахування ставки збору, яка тепер залежатиме від розміру мінімальної заробітної плати, визначеної на 1 січня року, в якому сплачується збір.

Отже, з моменту вступу в дію Закону, з 1 листопада 2011 року, за звернення до суду необхідно сплачувати більшу суму, ніж раніше. До того ж Закон суттєво збільшив перелік об'єктів справляння судового збору та зменшив перелік підстав для звільнення від сплати судового збору.

Ситуація, що склалася, викликала неоднозначну оцінку в юридичних колах. Одні позитивно оцінюють прийнятий закон, а інші – навпаки.

Так, Л. Фесенко вважає, що визначені законом ставки судового збору є диференційованими, економічно виправданими і такими, що відповідають реаліям сьогодення. Крім того, на його думку, у зв'язку з тим, що Закон передбачає скасування обов'язку сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, які фактично поглинаються судовим збором, спрощується процедура звернення до суду, а тому немає підстав для побоювань, що положення цього Закону обмежують доступ до правосуддя [18].

Адвокат О. П. Кучерявий та інші, навпаки, вважають цей Закон певною перешкодою в захисті порушених прав та законних інтересів. З одного боку, можна побачити позитивний результат, оскільки нарешті прийнятий спеціалізований закон, який регулює одне з найважливіших питань у судовому процесі і який поєднав у собі і державне мито, і витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду спору в суді, змінивши їх одним платежем – судовим збором. А з іншого – Закон позбавляє можливості захисту своїх порушених прав та законних інтересів осіб, у яких не настільки великі суми позову, щоб не звертати увагу на розмір судового збору. Тим більше, що з кожним роком мінімальний розмір сплати судового збору збільшуватиметься [18; 19]. І саме з останнім твердженням, про щорічне збільшення розміру сплати судового збору, у зв'язку із зміною мінімального розміру заробітної плати, ми повністю погоджуємося.

Безумовно, законодавством передбачено випадки звільнення від сплати судового збору при зверненні до суду, а також механізми відстрочки та розстрочки судового збору. В цілому кількість випадків звільнення від сплати у Законі порівняно з Декретом КМУ «Про державне мито» істотно не змінилася. Проте змінилася частина категорія справ, за якими фізична особа звільнялася від такої сплати. Крім того, судова практика свідчить про незначну кількість задоволення заяв про відстрочку чи розстрочку сплати судового

збору (колись державного мита). Варто зазначити, що фізичні особи майже не користувалися цим правом. Як правило, фізичні особи більше користуються правом відстрочки або розстрочки виконання судових рішень.

Звісно, процес розгляду спору в суді є недешевим, а тому вирішення справи не повинно бути у всіх випадках безоплатним. Проте при прийнятті того чи іншого законодавчого акта має ставитися за мету баланс суспільних та приватних інтересів, а також досягнення відповідних цілей та завдань.

Як стверджують автори Закону у пояснювальній записці до законопроекту, збільшення ставок здійснено з метою стимулювання суб'єктів господарювання до дотримання договірної дисципліни [20]. Крім того, Ю. Мірошніченко, один із авторів Закону, зазначає, що Закон спонукатиме громадян до пошуку самостійного та мирного вирішення дрібних спорів [21].

Такий підхід авторів Закону є досить цікавим. В першу чергу стимулювання суб'єктів господарювання до дотримання договірної дисципліни. Цей аргумент стосувався господарських судів (про це прямо вказано у пояснювальній записці), але й спори з юридичними особами також розглядаються в загальному суді. В цьому випадку страждатиме добросовісна сторона, оскільки їй слід буде готувати більшу суму для захисту своїх прав та інтересів у суді.

Щодо наступного аргумента – стимулювання сторін до пошуку самостійного та мирного вирішення спору, – то ситуація теж є неоднозначною. На сьогодні в Україні, на нашу думку, фактично немає мирних (позасудових) способів вирішення спору. З відомих західних систем способів в Україні наявне лише третейське вирішення спору. Тому для вирішення суперечки сторони вимушені будуть звертатися до державного суду, оскільки не будь-який спір може розглядати третейський суд.

І останнє, зменшення кількості звернень до суду із дрібними спорами. Цікавим є розуміння терміна «дрібні спори», про які вказує Ю. Мірошніченко, оскільки законодавчого його визначення не існує. Отже, це поняття оціночне, а тому кожна особа (фізична чи юридична) його розумітиме по-своєму. Враховуючи мінімальний розмір судового збору у майнових спорах при зверненні до загального суду (станом на березень 2012 року), – 214 грн 60 коп., судитися з ціною позову менше 215 грн стає недоцільним, оскільки сума судового збору дорівнюватиме ціні позову. А з судової практики відомі випадки звернення до суду навіть із сумою позову на 1 грн [22]. Отже, підхід одного з авторів Закону, на нашу думку, взагалі не може бути аргументом як таким.

Отже, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що прийняття Закону України «Про судовий збір» було надзвичайно важливим і необхідним. Однак підхід, закладений у ньому

щодо розміру сплати судового збору при зверненні до суду, не сприяє доступності правосуддя в цивільному процесі, а навпаки, стає однією з перешкод до реалізації цього принципу.

Список літератури

- Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрана.
- Конвенція о международном доступе к правосудию от 25 октября 1980 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://translate.google.com/translate?hl=ru&langpair=en%7Cr u&u=http://www.hcch.net/index_en.php%3Fact%3Dconventions.text%26cid%3D91. – Заглавие с экрана.
- Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- Бурій А. Мониторинг доступності до правосуддя : рапорт з моніторингу / А. Бурій, М. Васюта, Л. Тарантула ; Регіональний громадський фонд «Право і Демократія» за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). – Львів, 2007. – 82 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fond.lviv.ua/storage/library/monitoring_20071.pdf. – Назва з екрана.
- Білоусов Ю. В. Судові витрати як складова доступності правосуддя / Ю. В. Білоусов // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 66–71; Лебедев В. Расширение доступа к правосудию – одна из целей судебной реформы / В. Лебедев // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 2–4; Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації / І. Є. Марочкін // Судова реформа в Україні : проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р., м. Харків. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 31–34; Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : дис ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О. М. Овчаренко ; Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 249 с.
- Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н. Ю. Сакара. – Х. : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – 20 с.
- Демченко С. Ф. Реформування судової системи: деякі категорії / С. Ф. Демченко // Наше право. – № 2, ч. 1. – 2010. – С. 5–8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nashp/2010_2_1/Demchenk.pdf. – Назва з екрана.
- Штефан М. Цивільний процес / М. Штефан. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 190 с.; Шевчук П. І. Доступ до правосуддя : сучасний стан і шляхи вдосконалення / П. І. Шевчук // Адвокат. – 2000. – № 1. – С. 4; Шевчук П. І. Питання про доступність правосуддя та правової допомоги потребує законодавчого вирішення / А. І. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 2 (18). – С. 40.
- Сакара Н. Проблеми доступності правосуддя в цивільних справах / Н. Сакара // Право України. – 2004. – № 1. – С. 105–109.
- Колодько Н. Передумови запровадження судових витрат у цивільному процесі [Електронний ресурс] / Н. Колодько. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/tu02/15/6780/>. – Назва з екрана.
- Рекомендация R(81)7 Комитета министров государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_133. – Заглавие с экрана.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
- Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 170.
- Постанова Кабінету Міністрів України № 1258 «Про Порядок оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ» від 21.12. 2005 р. // Офіційний вісник України від 11.01.2006 р. – № 52. – С. 385.
- Білоусов Ю. В. Судові витрати як складова доступності правосуддя / Ю. В. Білоусов // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 66–71.
- Закон України «Про судовий збір» від 8.07.2011 р. // Голос України від 03.08.2011. – № 142.
- Новий закон про судовий збір: чи покращив він ситуацію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profit-consul.com/ua/blog/226/>. – Назва з екрана.
- Фесенко Л. «Нові ставки судового збору відповідають реаліям сьогодення» Юридичний вісник України. – 2011.08.13–19. – № 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/publikaciji_za_ii_pivrichchja_2011_roku/leonid_fesenko_novi_stavki_sudovogo_zboru_vidpovidajut_realijam_sogodennja.html. – Назва з екрана.
- Кучерявий О. П. Новий закон про судовий збір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-advokat.org.ua/>. – Назва з екрана.
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судовий збір» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=39393. – Назва з екрана.
- Мірошниченко Ю. Закон про судовий збір зменшить навантаження на суди, покращить їх фінансування і наблизить нас до європейських стандартів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.partyofregions.org.ua/ua/deputy_faction/legislative/show/6209. – Назва з екрана.
- Рішення суду від 29.04.2009 р. м. Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8727401>. – Назва з екрана.

R. Khanyk-Pospolitak

ACCESS TO JUSTICE IN CIVIL PROCESS IN THE CONTEXT OF THE LAW OF UKRAINE “ON COURT FEE”

Article dedicated to the research question access to justice in Ukraine in view of the adopted legislation, in particular the Law of Ukraine “On the court fee”, which would have to ensure its further implementation in civil proceedings.

Keywords: access, justice, the state fee, court fee.

Матеріал надійшов 02.04.2012